

Любомира Бойцун

ДУХОВНИЙ СОБОР ПОЧАЇВСЬКОЇ ЛАВРИ
 (ф.258, оп.1-3, спр. 8213)

Доля джерельної бази Почаївської Свято-Успенської Лаври відзеркалює історію її багатовікової діяльності як монастиря та лаври. Заснований на українських землях монастир (початки його зародження губляться десь у XIII ст.) є органічною часткою духовного і культурного життя українського народу впродовж тривалого періоду його багатотрагедійної історії. У документах фонду «Почаївська Успенська лавра» (ф. 258, оп. 1-3) знайшли своє відображення усі переломні моменти історичної долі України.

Вивченню цього питання прив'язано низку монографій, які, з огляду на час створення світоглядних позицій їх авторів, розвіють монастиря та його місце в українській історії трактують по-різному. Серед них слід назвати монографію професора Ніжинського історико-філологічного інституту А.Ф. Хойнацького, виправлену і доповнену Г.Я. Крижановським, «Почаевская Успенская Лавра. Историческое описание. Иллюстрированное издание Почаевской Лавры. Первое», видану в друкарні лаври у 1897 р., яка висвітлює її історію, в основному, з проімперської російської точки зору. В іншому ключі підходить до вивчення діяльності монастиря і лаври І. Дубилко у своїй праці «Почаївський монастир в історії нашого народу», яка вийшла у 1986 р. у Вінніпегу, в Канаді, у серії діаспорного «Інституту дослідів Волині» ч. 56. Автор робить спробу дати об'єктивну оцінку ролі монастиря в історії церкви і загальних історичних подій в Україні. Як зазначено в передмові о Д. Фотія, автор: «з наукових історичних довідників, удокументованою хронологією, наświetлює довготривалу боротьбу нашого народу за державну незалежність Української Православної Церкви.» Заслужують на увагу дослідження митрополита Іларіона (І.Огієнка) «Свята Почаївська Лавра», яка також вийшла у серії праць «Інституту дослідів Волині» (Вінніпег, 1961), а також «Короткий історичний нарис Почаївської Успенської Лаври» С. Жука, виданий у Крем'янці 1938 р. у видавництві «Церква і нарід». В останньому досить широко, але не вичерпно, використані документальні джерела Питання місця і ролі Почаївського монастиря та лаври торкаються автори таких важливих досліджень, як І. Власовський «Нарис історії Української Православної Автокефальної Церкви в З.Д.А.», виданого у 1956 р. (Нью-Йорк Бавнд Брук); Д. Дорошенко «Історія України» та автори «Великої історії України», виданої І. Тиктором (Львів, 1948, Вінніпег). Ми вже не торкаємось тенденційно атеїстичного висвітлення цього питання та спроб окремих священників Руської Православної церкви «покійного» Радянського Союзу вивчати цю проблему лише в односторонньому напрямі: Почаївська Лавра як твердиня істинного російського православ'я.

Навіть цей фрагментарний аналіз свідчить, що комплекс документів фонду «Почаївська Успенська Лавра» (ф.258), який зберігається у Державному архіві Тернопільської області і по праву вважається одним з найцінніших і найоб'ємніших його фондів, заслуговує всебічного і об'єктивного вивчення. Понад вісім тисяч документів, що описані в трьох описах, є важливими джерелами історії почаївської святині, починаючи з перших десятиліть XVIII ст. і до 1939 р. Вони свідчать про її місце і роль в історії української духовності і культури, українства взагалі.

Цікава історія надходження і формування цього фонду, типова для радянського архівознавства кінця 40-50 рр. Документи вперше поступили, як свідчить справа фонду, у 1952 р. із Віленського (саме так у документах) архівного відділу МВС Литовської РСР у кількості 7217 од. зб. і 75 кг розсипу, хронологічні рамки їх охоплювали 1712-1925 рр. Незважаючи на те, що надіслані документи належали до періоду, коли діє правило «заборонених дат», коли не можна нищити незначнішого документа, вони були піддані науково-технічній обробці. Внаслідок такого горенаукового підходу у відбірковий список до знищення було включено 4779 од. зб. З таким підходом не погодилась Центральна експертно-перевірна комісія Архівного управління МВС УРСР не затвердила список. Експерт, тоді кандидат історичних наук Ф.П. Шевченко, робить цілком слушний висновок про цінність документів та недоцільність такого підходу до їх експертизи.

Цікаво, що у цьому витязі із рішення ЦЕПКА згадується і про незатверджений список на знищення 6422 книг, які згідно оцінки експерта мають інтерес для комплектування історичних бібліотек. Однак подальша доля їх невідома. І все ж таки, дотримуючись принципів горезвісного скроченого циклу наукової обробки документів, що призводив до нищення цінних документів, написаних різними мовами з палеографічними особливостями, у 1955 р. було виділено до знищення вже 3332 од. зб. ЦЕПК Архівного управління МВС УРСР затвердив цей другий список із зауваженнями про виключення окремих груп справ та таким загальним висновком: ЕПК Архівного управління МВС УРСР вказує ЕПК Архівного відділу та ЕК облдержархіву на те, що недбало даються формування у назвах справ і непродумані пояснення до них (справа фонду, арк. 48). Як наслідок такого фахового рівня виконавців і «наукового» підходу радянського архівознавства до роботи з документами було здано в макулатуру 2916 цінних справ. 1959 р. надійшла одна справа із

Львівського держархіву, 1960 р. Тернопільський держархів прийняв від Центрального державного історичного архіву УРСР у м. Львові 1283 од. зб. і 10 кг розсипу. Вони датуються у науковому довідковому апараті, переданому центральним архівом, 1557-1939 рр. Правда, в ході передачі встановлені деякі упущення і помилки, тому остаточна кількість переданих документів становила 1285 од. зб. та 8 кг розсипу. 1963 р. надходить ще 63 од. зб. із ЦДА Литовської РСР. Ці документи чекала дещо краща доля, вони не зазнали таких непоправних втрат, із них, в основному, сформовано опис № 3. У справі фонду висловлене твердження, що справи, передані із Литви, були вивезені із Варшави під час німецької окупації. Висновок зроблений на основі поміток та відміток на справах (справа фонду, арк. 44).

Дослідники вважають, що найдавніші документи Почаївського монастиря згоріли під час руйнування Меншиковим Батурина. Вивіз туди архів гетьман Іван Мазепа перед загрозою нищення монастиря шведським королем Карлом XII. (Іван Дубилко. Почаївський монастир в історії нашого народу. – Вінніпег, 1986. – С. 14).

Називаючи основні хронологічні рамки фонду, хочемо зазначити: у розділах описів, в яких описаний архів лаври, є документи, очевидно копійні, що стосуються більш раннього періоду історії монастиря і подій з минулого Волині. Це книга – хроніка подій з історії монастиря (оп. 3, спр. 1163), 159 аркушів якої відображають події 1557-1799 рр. Деякі історики вважали її втраченою. Заслужують на увагу дві справи з документами (1557-1752 рр.) про пожертвування Анни Ройської та іншими поміщиками. Чимало копій та витягів із документів Кременецьких та Луцьких гродських актових книг XVII ст. (оп. 1, спр. 2, 3, 4, 6, 9, 11 – 15, 17, 20, 2386, 2387; оп. 2, спр. 6, 29, 43, 56, 90, 106; оп. 3, спр. 43, 48, 664, 1164, 1168-1175, 1185-1188, 1202-1204, 1209, 1211, 1215, 1217, 1220, 1221, 1223, 1225, 1235).

Варто також назвати й такі джерела, як опис майна Почаївського монастиря, датовані 1714 р. (оп. 3, спр. 1178), реєстр челяді та пасічників монастиря за 1743-1749 рр. (оп. 3, спр. 1199), журнал втрат економії, що охоплює 1744-1798 рр. (оп. 3, спр. 1200), книги описання подій і пам'яток лаври за 1831-1874 рр. (оп. 3, спр. 7, 8), книга грошових витрат під час будівництва монастиря (оп. 3, спр. 1261). У фонді наявні описи майна Почаївського та інших монастирів та церков XVIII – поч. XIX ст. (оп. 3, спр. 144, 178, 1178, 1179, 1194, 1196, 1207, 1218, 1226, 1227, 1261, 1254, 1271, 1285-1288, 1290, 1296, 1297 1309, 1314, 1328, 1330, 1339, 1365, 1376). Цей комплекс включає й візитатії монастирів Василянського періоду. До речі, комплекс документів Василянського періоду, які є в усіх трьох описах фонду, ще тільки чекає

свого прискіпливого дослідника. У пізніших лаврських джерелах відчутна явно негативна проросійська оцінка цього періоду. Протиставляється греко-уніатське і греко-російське православ'я (оп. 1, спр. 4918; оп. 3, спр. 55). Уніатський період оцінюється як еретичний у церковному плані і зрадницький – у державно-політичному.

Чисельну групу становлять документи про надання Почаївському монастирю статусу лаври та діяльність Собору Лаври (оп. 1, спр. 1104, 1147, 1209, 1280, 1311, 1559, 1704, 2419, 2516, 2637, 2682, 3534, 3568, 4612, 4668; оп. 2, спр. 1790, 1791; оп. 3, спр. 2, 97, 150, 168, 240, 260, 3331, 387, 440, 441, 476, 546, 591, 592, 642). Інтерес для дослідника становлять «Інструкція Духовного собору Почаївської лаври» про обов'язки лаври на зразок інструкції Києво-Печерської Лаври за 1831 р. (оп. 3, спр. 1) та листування із Волинсько-Житомирським списком про утворення в Почаївській лаврі Духовного Собору (1831 р.) (оп. 3, спр. 2).

У фонді збереглися Укази Синоду православної церкви Росії, окремі Укази російських імператорів (оп. 1, спр. 461-4616, 658, 693, 726, 796, 1059, 1060, 1204, 1205, 1264, 1288, 1313, 1359, 1366а, 1419, 1490, 1496, 1556, 1561, 1600, 1605, 1638, 1710, 1788, 1905, 1907, 1984, 1986, 2129, 2165, 1710, 1788, 1905, 1907, 1984, 1986, 2129, 2165, 2166, 2313, 2634, 2680, 2970, 3048, 3100, 3129, 3160, 3452, 3482, 3595, 4028, 4032, 4174, 4254, 4348, 4860). Серед документів фонду є Укази Литовської духовної консисторії за окремі роки та «Збірник указів Литовської та Гродненської консисторії» за 1894-1905 рр. (оп. 3, спр. 74, 85, 1375, 1376, 1380), а також Мінської консисторії (оп. 3, спр. 1298, 1311, 1315, 1319, 1326, 1329, 1331).

Викликають зацікавлення й такі документи, як маніфест імператриці Марії-Терези про приєднання частини Польського королівства до володінь Австрії (оп. 3, спр. 1236) та копії грамот папи Климента XIV (оп. 3, спр. 1240).

Значна кількість справ обіймає питання чернечого життя Лаври. Це списки, прохання про прийняття в послушники, постриг, надання санів, нагород (оп. 1, спр. 437, 489, 520, 525, 854-860, 1042, 1154, 1180, 1636, 1637, 1729, 1789, 1793, 1816, 2162, 2216, 2217, 2255-2276, 2465, 2467, 3554, 3884, 3922; оп. 2, спр. 382, 702; оп. 3, спр. 64).

Є відомості про зв'язки із православною церквою Палестини (оп. 1, спр. 1358, 2143, 2546, 3760, 4843), пожертвування на будівництво храмів святого Володимира у Києві (оп. 1, спр. 1699) та Олександра Невського у Москві (оп. 1, спр. 4026) та збір коштів на спорудження пам'ятників Богданові Хмельницькому (оп. 1, спр. 3032), В. Жуковському (оп. 1, спр. 1875), М. Кутузову (оп. 2, спр. 1835).

Окремі справи присвячені чудотворній іконі Почаївської боготатері (оп. 1, спр. 3242; оп. 2, спр. 1175, 1747, 1847).

Збереглась особливо цінна справа, що стосується перебування Т. Шевченка, як члена археографічної комісії, 1846 р. на Волині. Це дозвіл на зма-

лювання видів Лаври та околиць Почаєва, а також клопотання про сприяння художникові у збиранні фольклору та описанні старожитностей (оп. 1, спр. 1312).

Лавра була не тільки могутньою релігійною структурою, але й відігравала немало роль в економічному житті краю. Тому у її документах відображено економічне життя та діяльність структурних частин, у тому числі і допоміжних. У цьому комплексі — різноманітні книги, що облікують кошти і майно, звіти, статистичні відомості. Назвемо, лише як приклад, найбільш характерні справи (оп. 1, спр. 778-792, 901-903, 939-947, 1002-1006, 1086, 1087, 1090, 1091, 1170, 1377, 1380, 1618-1621, 1913, 1999, 2077-2080, 2166, 2388, 2389, 3516, 3768, 4214, 4655; оп. 2, спр. 160-163, 238-240, 390-394). Найбільш важливі відомості про майно лаври та її структурних частин зосереджені в описах (інвентарях) (оп. 1, спр. 3208, 3449, 4169, 4214; оп. 2, спр. 160-163, 238-240, 390-394; оп. 3, спр. 732, 754, 804, 815). Було розроблено інструкцію про складання описів лаврських відомств, (оп. 1, спр. 3126).

З економіко-господарським життям Лаври пов'язані документи про створення поштової станції, будівництво шосейної дороги до станції Рудня Поліська, електростанції та артезіанського колодязя, водокачки та водогону (оп. 1, спр. 3154, 3207, 3451, 3887, 4107, 4500, 4560, 4846; оп. 2, спр. 1456, 1693; оп. 3, спр. 334, 681, 699, 713, 782, 795, 806, 813, 825, 833, 1088). Поряд з цим є низка справ, що відображає кріпосницькі відносини (оп. 1, спр. 504, 565, 817, 883, 915, 956; оп. 2, спр. 4, 12, 22, 379; оп. 3, спр. 125).

Маючи значні маєтності, Лавра широко використовувала аренду фільварків, млинів, садів, приміщень (оп. 1, спр. 838, 1109, 1198, 1199, 2729, 3095, 3479, 3526, 3527, 3595, 3881, 4091, 4092, 4168, 4173, 4440, 4647, 4719, 4767; оп. 3, спр. 680, 684, 685, 691, 693, 696, 702, 705, 706, 709, 717, 729, 730, 734-736, 743, 744, 752, 753, 764, 766, 779). Зафіксований у документах факт іпотеки на нерухоме лаврське майно (оп. 3, спр. 767).

Чимало документів стосуються роботи таких лаврських підприємств: свічкового заводу, що постачав своїми виробами всю Волинську єпархію (оп. 1, спр. 1667, 1675, 1830, 1883, 2248, 2249, 2392, 3371, 3408, 3487, 3540, 3569, 3604, 4013, 4097, 4224, 4267, 4269, 4390, 4391, 4447, 4502, 4560, 4719, 4770; оп. 2, спр. 171, 212, 451, 454, 654-657, 712, 731, 778, 839, 840, 873-875, 904, 906, 1001, 1002, 1116, 1196, 1253, 1291, 1345, 1587, 2344) та цегельні (оп. 1, спр. 4, 716, 943, 4425 4501, 4601; оп. 2, спр. 1351, 1420, 1695, 1770; оп. 3, спр. 695, 697, 713, 806, 811). Є також відомості про лаврську пасіку (оп. 1, спр. 1090, 1170, 1253; оп. 2, спр. 193, 194, 356, 398, 427, 451, 499, 750; оп. 3, спр. 718, 747, 761, 806, 811), винокурню (оп. 2, спр. 2032), пивоварню (оп. 1, спр. 4308). У ряді справ відображено діяльність лаврської аптеки (оп. 1, спр. 122, 577, 1447, 1571, 3520, 3901, 4019, 4162, 4240, 4365, 4703; оп. 2, спр. 136, 1255, 1373, 1537, 1589, 1656; оп. 3, спр. 668, 770).

У фонді висвітлено питання будівництва та ремонту споруд Лаври (оп. 1, спр. 712а, 1785, 2312, 2402, 2503, 2631, 2631а, 3041, 3206, 3337, 3515, 3594, 3969; оп. 2, спр. 1494; оп. 3, спр. 55). Серед них слід виокремити справи про будівництво Свято-Троїцького собору, де наявні автографи багатьох відомих діячів російської культури (оп. 3, спр. 156, 157). Є цікаві документи про ремонт Почаївської рагуші, яка була передана Лаврі (оп. 3, спр. 57, 95, 670) про облік дорожочинностей, що належали Лаврі, та пожертвування на її користь (оп. 1, спр. 50, 199, 215, 219, 586, 682, 705, 712, 837, 838, 846, 956, 1197, 1271, 1357, 1474, 1615, 1823, 1894; оп. 2, спр. 20, 478, 508; оп. 3, спр. 108, 125, 1208, 1259, 1340, 1359).

Важлива сторінка української культури пов'язана з діяльністю Почаївської друкарні, що охоплює як василіянський-уніатський (1721-1831), так і православний період. Документи, що збереглися, розкривають різні аспекти книгодрукування (оп. 1, спр. 714, 721а, 1728, 2119, 2226, 2229, 2390, 2394-2396, 2399, 2496, 2534, 2536-2539, 2588, 2596, 2642, 2645, 2674, 2747-2754, 2795, 2941, 2942, 2948, 3002, 3003, 3005, 3006, 3039, 3058, 3091-3094, 3117, 3122, 3124, 3133, 3144, 3150, 3191 3198-3202, 3213, 3214, 3244-3246, 3343, 3361, 3397-3399, 3407, 3424, 3471, 3476, 3538, 3539, 3563, 3564, 3587, 3601, 3634, 3635, 3652, 3653, 3690, 3691 3708, 3709, 3746, 3770, 3820, 3821, 3896-3898, 3916, 3917, 3966, 3977, 3978 4014, 4015, 4065-4067, 4096, 4136, 4137, 4139, 4140, 4217, 4218, 4220, 4304 4305, 4368, 4388, 4389, 4426, 4462, 4462а, 4474, 4589, 4656-4661, 4735, 4796-4798, 4842, 4884; оп. 2, спр. 363, 435, 453, 530, 532, 754-756, 818, 835, 899-903, 924, 925, 1194, 1195, 1342, 1343, 1673-1677, 1739-1741, 1826 оп. 3, спр. 44, 62, 167, 864, 865, 869-871, 1338).

Питання про книгодрукування розглядалось у згадуваній праці С. Жука та у спеціальному дослідженні проф. Івана Огієнка «Історія українського друкарства», де він відзначає: «Уніатський період Почаївської друкарні — це період її найбільшої слави, хоч служила вона лише частині українського народу». Стосовно російського періоду, то митрополит Іларіон відзначає, що до першої світової війни друкарня була краще устаткована, видавничу діяльність розвивалась, але крім релігійних видань, тут все більше друкувались праці, просякнуті російським імперським шовінізмом. Про це свідчать і ряд документів, що зберігаються у фонді (оп. 3, спр. 44, 90), особливо цікаві у цьому плані справи про друкування «Букваря» п'ятитисячним накладом російською мовою у 1834-1836, 1841-1842 рр. (оп. 1, спр. 3745; оп. 2, спр. 364; оп. 3, спр. 60, 662). Цікавим джерелом є для дослідників список книг, надрукованих у Почаєві, складений у Варшаві у 1933 р. (оп. 3, спр. 45) та численне листування з приводу долі книг, надрукованих в уніатський період (оп. 1, спр. 2502; оп. 3, спр. 58, 67, 68, 70, 77, 113, 118, 130).

Можна виділити перелік книг, що знаходились в архіві канцелярії Духовного Собору лаври за 1889-1924 рр., та алфавітний покажчик книг, які

VI. Огляди архівних фондів

знаходились у лаврі, який охоплює 1891-1894 рр. (оп. 3, спр. 145, 146) та справах за 1894-1895 рр. про впровадження у друкарні нових правил (оп. 3, спр. 148). Заслугує на увагу листування із Волинсько-Житомирським єпископом про надрукування у друкарні лаври праці архімандрита Почаївської лаври «Церковно-історичне та статистичне описання Варшавської єпархії за 1861-1866 рр.» (оп. 3, спр. 138).

Варто також назвати справи про друкування гражданським шрифтом «Акафіста Почаївської Божої матері» (оп. 1, спр. 4220) та про представлення в цензурний комітет при Петербурзькій духовній академії «Описання Почаївської лаври» (оп. 1, спр. 2495), а також про представлення книг, надрукованих із рукописів для імператорської публічної бібліотеки (оп. 1, спр. 835).

Зверніть увагу на ряд документів про діяльність редакції «Почаївський листок» (оп. 1, спр. 3578, 4138, 4165, 4215, 4216, 4444, 4503, 4607, 4697, 4795, 4811, 4885, 4909; оп. 2, спр. 1467, 1468).

У період Першої світової війни під час евакуації майна лаври у 1915 р. друкарня була вивезена спочатку до Києва, а потім до Москви. (оп. 2, спр. 1828; оп. 3, спр. 168, 169, 223). Правда, у фондї збереглося листування про повернення Почаївської друкарні, яке датується 7 травня 1917 р. — 27 січня 1919 р. (оп. 3, спр. 224).

Про русифікаторську політику свідчать документи про часті переміщення монахів-українців в глибоку Росію і направлення в Почаївський монастир виходців із Росії (оп. 2, спр. 5; оп. 3, спр. 167, 204, 230, 1301.). Характерні у цьому плані зв'язки лаври із «Союзом русского народа» (оп. 1, спр. 4624, 4712).

Про проросійські настрої монахів у 1914-1916 рр., свідчать справи щодо клопотання Духовного собору про відкриття у Лаврі військового госпітала та прохання ієромонахів та послушників лаври про вступ до діючої Російської армії (оп. 2, спр. 1829, 1830).

Збереглися документи про діяльність Кременецького Богоявленського братства, в тому числі його статут (оп. 1, спр. 4323, 4884; оп. 2, спр. 1831, 1832). Є відомості про існування «Общества ревнителей православия и благотворителей в Северо-Западном крае» (оп. 1, спр. 2973, 3066).

Знайшли у фондї відображення єврейське питання: перехід із іудаїзму в православ'я, дозвіл на відкриття синагоги, прояви антисемітизму (оп. 1, спр. 2854, 2855, 2939, 3531, 3532, 3669, 3682-3684, 3686, 4024, 4025, 4248; оп. 2, спр. 415, 1437, 1611, 1708, 1735, 1739).

Значне місце посідають документи про діяльність лаврської бібліотеки, її фонди та поповнення (оп. 1, спр. 736, 737, 825, 865, 1263, 1307, 1416, 1706, 1'284, 1873, 1893, 2228, 2331, 2400, 3062, 3073, 3128, 3203, 3335, 3529, 3637, 3646, 3904, 4163, 4'64, 4366, 4790; оп. 2, спр. 436, 437, 1421; оп. 3, спр. 111, 119, 124, 128).

Окремий пласт становлять документи про архірейський хор, співаки якого відправляють навіть у Варшаву (оп. 1, спр. 369, 1430, 1647, 1750, 1898-1902, 1914, 1977-1981, 2035, 2110, 2219, 2220, 2303, 2492, 2524, 2573, 2767, 2936, 4111, 4232; оп. 2, спр. 176, 520).

Відображено у фондї роботу архіву (оп. 1, спр. 874, 4302, 4094; оп. 3, спр. 39, 40, 89, 424, 1345, 1351). Посада архіваріуса, як свідчать джерела була впроваджена у 1833 р. (оп. 3, спр. 94).

Інтерес для дослідника становить справа «Опис планів, креслень, карт, що зберігались у Почаївському архіві». (оп. 3, спр. 1384). На жаль, до нашого часу дійшло дуже мало картографічних документів. Серед них план частини маєтків Лаври за 1893 р., план земельних угідь, що належали Лаврі за 1900 р., та економічна карта с. Новий Почаїв за 1826 р. (оп. 3, спр. 672, 679, 1334). Варта уваги «Справа про географо-топографічне описання Лаври із Статистичними відомостями» за 1833 р. (оп. 3, спр. 46).

У документах зафіксовано нашість саранчї у 1781 р. та відправлення молебню з цього приводу (оп. 2, спр. 62).

У фондї знаходимо відомості про такі цікаві факти з історії української культури, як надання давніх пам'яток для музею Київського університету святого Володимира (оп. 3, спр. 76), передачу Київської духовної академії рукописів та стародруків для науково-дослідної роботи (1875-1876 рр.) (оп. 1, спр. 3158). Найвний також інвентарний опис рукописів, переданих Дерманським монастирем у Київ (оп. 3, спр. 1369) та справа про передання Жировецьким монастирем книг і рукописів до Вільнюської (Віденської) публічної бібліотеки (оп. 3, спр. 1374). Збереглась цікава справа за 1892-1893 рр., про створення при Лаврі археологічного музею (оп. 1, спр. 3760).

Становить інтерес пласт документів про діяльність шкіл та училища при Лаврі (оп. 1, спр. 1473, 2242, 3060, 3427, 3429, 3612, 3622, 3804, 3886, 3953, 4009, 4016, 4061, 4190, 4205, 4300, 4465, 4473; оп. 2, спр. 1147, 1514, 1515, 1597, 1598, 1671, 1706; оп. 3, спр. 158, 163, 244, 1357). Перші згадки про училище при Лаврі датуються 1772р. (оп. 1, спр. 115). Варті уваги справи про іконописну майстерню та школу, а також позолотну майстерню (оп. 1, спр. 3472, 3570, 3571; оп. 2, спр. 1254; оп. 3, спр. 769, 782, 787, 955, 1112).

Збереглися документи про зацікавлення фотоспівом та виготовлення світлин видів Лаври, окремих ікон (оп. 1, спр. 121 2040, 4365а). Варта уваги справа про отримання у 1909 р., від Київської Лаври гравюр «Осада Почаївської лаври» (оп. 2, спр. 1746).

Майже зовсім недосліджені документи фонду «Почаївська Успенська лавра» періоду 1917-1920 рр., в яких знайшли своє відображення взаємовідносини лаври із Тимчасовим урядом, із Українською Народною Республікою і революційними комітетами (оп. 3, спр. 216-219, 222-225, 237-241, 243, 257, 259, 260, 274). Серед них варто виді-

лити документи: тимчасовий земельний закон Української Центральної Ради та протокол Кременецького повітового земельного комітету і резолюцію Кременецького селянського з'їзду із земельних питань (оп. 3, спр. 216). Хронологічні рамки цих документів 30 жовтня 1917 р. — 27 грудня 1918 р.

Ці джерела доцільно вивчати у комплексі із документами фондів земельних комісій та комітетів, які також зберігаються в архіві. У логічному зв'язку із згаданими документами листування з Директорією про збереження за лаврою її майна (оп. 3, спр. 259). Комплекс цих джерел надзвичайно цікавий у плані вивчення причин поразки УНР та перемоги більшовизму внаслідок демагогічної спекуляції на земельному питанні.

Серед документів революційної доби варто виділити справу, що містить «Положення про єпархіальне управління православної церкви на Україні», затверджені Всеукраїнським церковним Собором у Києві у 1918р. (оп. 3, спр. 239) та розпорядження Директорії про упоминання у богослужінні УНР та виконання його Почаївським архімаандритом (оп. 3, спр. 238).

Заслужують на увагу справи, що стосуються діяльності та структури автокефальної православної церкви в умовах міжвоєнної Польщі (оп. 3, спр. 298, 342, 377, 385, 397, 402, 430, 450, 475, 516,

519, 520, 650, 654, 655, 731).

Слід виокремити документи про проголошення автокефалії православної церкви Польщі (оп. 3, спр. 409, 516, 519), відкриття православно-богословського факультету у Варшавському університеті (оп. 3, спр. 408), єпархіальний з'їзд духовенства, що відбувся у Лаврі 1921 р. (оп. 3, спр. 294) та з'їзд настоятелів монастирів Волинської єпархії 1926 р. (оп. 3, спр. 442). Інтерес становить справа про реєстрацію й описання пам'яток мистецтва та старовини на території Лаври (оп. 3, спр. 491). Повчальна історія спроби видання «Євангелія» українською мовою, від якої збереглися навіть гранки (оп. 3, спр. 633). Цікавий і той факт, що Почаївська лавра і цього періоду служила також пристанищем для емігрантів (оп. 3, спр. 288, 298, 306, 371, 398). Правда, переважали російські.

Є відомості про створення дитячих притулків при Георгіївському скиті (оп.3, спр. 448, 605).

Архівні джерела засвідчують, що попри всі спроби полонізації та русифікації, Почаївська Свято-Успенська Лавра, її багатовакова історія все-таки є феноменом української культури. Тому документи Почаївського монастиря та лаври, цей надзвичайно цікавий і малодосліджений пласт з історії нашої культури та духовності, заслуговують на глибоке і об'єктивне висвітлення в українській історіографії.

Микола Крячок

ФОНД ПОЕТА ТРАПІЧНОЇ ДОЛІ
(до 100-річчя від дня народження Валер'яна Поліщука)

Наприкінці 1934 р. в Харкові був заарештований один з найвідоміших поетів 1920-1930-х рр. Валер'ян Львович Поліщук. Його безпідставно звинуватили в приналежності до так званого Центру антирадянської боротьби-бистької організації. Виїзна сесія Військової колегії Верховного Суду СРСР на закритому засіданні 27-28 березня 1935 р. висла вирок В.Л.Поліщуку — 10 років ізоляції в канцтаборах. Його було заслано на Соловки. 9 жовтня 1937 р. особлива трійка УНКВС Ленінградської області прийняла постанову: Поліщука Валер'яна Львовича розстріляти.

Тільки з відкриттям доступу до спецархівів з'явилися друком дослідження [1], в яких зроблено спробу об'єктивно висвітлити біографію письменника. У московським виданні, присвяченим 100-річчю від дня народження В.Л.Поліщука, вперше оприлюднено протокол № 83 засідання зазначеної трійки, так зване «Дело №103010-37. Оперативной части Соловецкой тюрьмы ГУТБ НКВД», у яким чорнилом від руки написано «Дата исполнения приговора 03.11.37» [2].

В цьому ж виданні з'явилися друком «Дороги моїх днів. Автобіографічні матеріали (уривки)» (25-27 жовтня 1924 р.), унікальні записки з щоденника за 1918 р., 1920-1923 рр., 1927 рр., записки (остання сторінка датується 1930 р.) та вір-

ші з рукописних збірок Валер'яна Поліщука «Твори», «Неповторність» (1923-1924 рр., Харків) [2, с. 17-29, 42-44, 56-61].

Архів В.Л.Поліщука завдяки його родині, що в умовах тоталітарного режиму, ризикуючи життям, зберегла, а із зміною політичної ситуації в країні поповнила й передала на державне зберігання, потрапив до двох сховищ — відділу рукописів Інституту літератури ім. Т.Г.Шевченка НАН України та до Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України. Директор згаданого інституту, академік НАН України М.Г.Жулинський на основі архівних документів поета, що потрапили до інституту, охарактеризував в друкованім слові його творчий шлях та опублікував вірші В.Л.Поліщука із збірок «Книга повстань», «Електричні заграви», «Зеніт людини» та роздуми «З щоденника», «З листів» [3].

Для повнішого дослідження життя і творчості В.Л.Поліщука значну цінність становить його фонд, що сконцентрований у ЦДАМЛМ України. В фонді 78 одиниць зберігання за 1917-1983 рр. Передачу документів до архіву-музею започаткувала О.Л.Конухес-Поліщук 2 квітня 1968 р., дружина поета, нині вже покійна. З часом фонд поповнила його дочка Л.В.Поліщук, яка мешкає в Москві.